

Η Ιστορία είναι
μια αντεστραμμένη προφητεία

HOT HISTORY DOC.

17 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 2017 # ΤΕΥΧΟΣ 021

Μικρασιάτες Η πολιτιστική «επανάσταση»

• Μουσικές γέφυρες του Αιγαίου
Σμύρνη - Πειραιάς. Ρεμπέτικα, μακρόσυρτα τραγούδια ανατολίτικα

• Προσφυγικές περιουσίες
Το ελληνικό κράτος λεηλατεί τα «ανταλλάξιμα»

Μικρασιάτες Η πολιτιστική «επανάσταση» 921

ΟΣΜΩΣΗ ΠΑΝΩ ΑΠΟ ΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

Η μεγάλη μουσική γέφυρα Σμύρνης – Πειραιά

Από την εστουδιαντίνα στην Τετράδα την ξακουστή. Η πρώτη γνωριμία των Αθηναίων με μικρασιατικά συγκροτήματα αρχίζει το 1870. Μέχρι την Καταστροφή στην Ελλάδα σέρβιραν ξεροσφύρι κρασί ή ούζο. Μετά, στα προσφυγικά μαγαζάκια, έμαθαν τους μερακλιδικούς μεζέδες. Η μεταφύτευση ενός σπουδαίου πολιτισμού στην παλιά Ελλάδα. Οι μεγάλες μορφές που έχτισαν το οικοδόμημα της ελληνικής μουσικής

Του **Δημητρίου Στ. Αρδανιώτη**, Καθηγητή Μουσικής*

Οι Έλληνες γνωρίζονται με τη μουσική της καθ' ημάς Ανατολής από τα τέλη του 19ου αιώνα. Ήδη από το 1870 εμφανίζονται τα σμυρναίικα καφέ αμάν, αλλά η όσμωση επιταχύνεται μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922. Η ορχήστρα του Γιοβανίκα ή «Ρουμάνου» ή Γιάγκου Βλάχου ή Γιάννη Αλεξίου (2ος από δεξιά μπροστά), ο οποίος θεωρούνταν το καλύτερο βιολί της Ανατολής

Βαμβακάρης:
«Τη μουσική
την ωφέλησαν
οι πρόσφυγες...
Ήταν μαθημένοι
να δουλεύουν
και να γλεντούν...
Το Σαββατοκύριακο
πήγαινε να
γλεντήσει, να δείξει,
να κάνει... να πάρει
την οικογένεια
να κάτσει σ' ένα
κέντρο... Πρώτα οι
δικοί μας μουσικοί
παίζανε σχεδόν
μόνο τα δημοτικά.
Ενώ αυτοί εδώ όταν
ήρθαν αρχινήσανε
τσιφτετέλια,
συρτά, μανέδες,
αϊβαλιώτικα,
τζιβαέρια»

* Διευθυντής γυμνασίου, καθηγητής
Βυζαντινής Μουσικής, πρωτοψάλτης,
διευθυντής και δάσκαλος της μεικτής
παραδοσιακής χορωδίας Μικρασιατών
Ν. Σερρών Ο Άγιος Πολύκαρπος

1 Η μουσική εισβολή των Μικρασιατών εμπλούτισε την ελληνική μελωδία με τα σαντουροβιολιά και απέδωσε μια νέα μορφή ορχήστρας, τους μπουζουκομπαγλαμάδες. Ο Κ. Σκαρβέλης (3ος από αριστερά με την εννιάχορδη κιθάρα) μαζί με τη Μαρίκα την Πολίτισσα (Φραντζεσκοπούλου) και τον Ελληνοαρμένιο βιρτουόζο Αγάπιο Τομπούλη (δεξιά με το ούτι)

Η μουσική παράδοση των Ελλήνων της καθ' ημάς Ανατολής μεταφέρθηκε και διαδόθηκε στον ελλαδικό χώρο από τα τέλη του 19ου αιώνα και ειδικά μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922, με τον ερχομό και την εγκατάσταση εκατοντάδων χιλιάδων προσφύγων.

Η γνωριμία, βέβαια, της μουσικής της ιωνικής γης και ειδικότερα της Σμύρνης με το κοινό της Ελλάδας ξεκινά πολύ νωρίτερα. Ήδη από το 1870 περίπου, με την εμφάνιση των λεγόμενων «καφέ αμάν».¹

Μετά το 1922, σε διάστημα λιγότερο από πενταετία, η μουσική της Σμύρνης γίνεται κτήμα όλων των Ελλήνων. Αυτό, βέβαια, οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στη συμβολή των μουσικών (συνθετών, τραγουδιστών, οργανοπαχτών) της Μ. Ασίας. Σε παλαιότερο άρθρο μας με τίτλο «Η συμβολή της μουσικής της καθ' ημάς Ανατολής στην εξέλιξη του λαϊκού τραγουδιού στην Ελλάδα», που δημοσιεύθηκε στη «Μικρασιατική Σπίθα» (2012), περιοδική έκδοση της Αδελφότητας Μικρασιατών Ν. Σερρών Ο Άγιος Πολύκαρπος, αναπτύξαμε τις απόψεις μας επί του θέματος με σειρά επιχειρημάτων και γεγονότων. Βέβαια, το θέμα αυτό δεν μπορεί να εξαντληθεί μέσα στις λίγες σελίδες ενός άρθρου ή μιας μελέτης. Σκοπός του παρόντος άρθρου είναι η παρουσίαση του μουσικού σχήματος της εστουδιαντίνας, γνωστής ορχήστρας της μου-

1 Τα καφέ αμάν ήταν καφεενία με πάλκο. Το όνομά τους το πήραν από το γεγονός ότι τραγουδιόνταν εκεί πολλοί αμανέδες. Χαρακτηριστικά του καφέ αμάν ήταν το πάλκο, οι μουσικές κομπανίες, μία ή δύο τραγουδίστριες και πολλοί χοροί. Στα καφέ αμάν που λειτούργησαν την πρώτη περίοδο (1870-1922), πριν από τη Μικρασιατική Καταστροφή, οι τραγουδίστριες δεν περιλάμβαναν στο ρεπερτόριό τους τραγούδια του ευρύτερου ελλαδικού χώρου (π.χ. κλέφτικα). Στα καφέ αμάν της Κωνσταντινούπολης και της Σμύρνης έσμιγαν μουσικές από την ευρύτερη περιφέρεια των χωρών της Βαλκανικής και της Μικράς Ασίας. Ακούγονταν και χορεύονταν ζεϊμπέκικα, τσιφτετέλια, χόρες, καζάσκες, σέρβικα, χασαποσέρβικα κ.λπ.

σικής της καθ' ημάς Ανατολής κατά τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα, και η συμβολή της στα μουσικά δρώμενα, μιας και οι εστουδιαντίνες υπήρξαν μουσικά φυτώρια και σπουδαστήρια πολλών έξοχων μουσικών, οι οποίοι με την παρουσία τους λάμπρυναν τον μουσικό χώρο, τόσο πριν από την Καταστροφή όσο και μετά, βάζοντας τον λίθο για τη δημιουργία του λαϊκού τραγουδιού στην Ελλάδα και οδήγησαν από τα «σαντουροβιολιά» στη μετάβαση σε μια νέας μορφής ορχήστρα με μπουζουκομπαγλαμάδες, τη γνωστή σε όλους «Τετράς η ξακουστή του Πειραιά».

Α. ΕΣΤΟΥΔΙΑΝΤΙΝΕΣ (ΟΡΙΣΜΟΣ, ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ, ΡΕΠΕΡΤΟΡΙΟ, ΗΧΟΓΡΑΦΗΣΕΙΣ, ΣΥΜΒΟΛΗ)

Από τις αρχές του 19ου αιώνα εμφανίζονται διάφορες μουσικές ομάδες-σχήματα, τόσο στη Σμύρνη όσο και στην Κωνσταντινούπολη. Ιστορικά, το πιο παλιό σμυρναϊκό μουσικό σχήμα είναι αυτό του Μπινέτα ή Μπενέττα², ο οποίος ήταν περίφημος βιολιστής. Στο παρακάτω απόσπασμα τονίζεται η αξία του βιολιστή Μπινέτα:

Σε μια γωνιά του καφενέ μου 'δειξαν κρεμασμένο
κι είν' απ' τον κόσμο σεβαστό και πολυτιμημένο,
ένα πολύ παλιό βιολί του βιολιστή Μπινέτα,

που κάποια ρίμα του παλιά τα λέει νέτα σκέτα:

«Σαν του Καρίπη το ψωμί
του Αριστείδη γόβα
και του Μπινέτα το βιολί
δεν έχει άλλη χώρα.

Οι Παναγιώτης Κουνάδης και Σπύρος Παπαϊωάννου σε άρθρο τους για τις ορχήστρες και τους τραγουδιστές της Σμύρνης γράφουν: «Από τις πληροφορίες που μέχρι τώρα έχουν συγκεντρωθεί φαίνεται ότι, όπως και στα κατοπινά χρόνια, λίγες ήταν οι κομπανίες που μείνανε με τους ίδιους μουσικούς για πολλά χρόνια. Συνήθως αλάζανε σύνθεση και πρόσωπα, ανάλογα με τις επιθυμίες αυτού που είχε το κέντρο ψυχαγωγίας, ανάλογα με τις ανάγκες των ηχογραφήσεων και, τέλος, ανάλογα με τις επιθυμίες αυτού που έκλεινε τους μουσικούς στα πανηγύρια, γάμους, βαφτίσια κ.λπ. Εντυπωσιακός πάντως είναι ο μεγάλος αριθμός των λαϊκών οργανοπαικτών και τραγουδιστών που εμφανίζονται στη δισκογραφία όσο και στα διάφορα κείμενα, καθώς και στις ζωντανές αφηγήσεις που έχουμε μέχρι στιγμής. Αυτό φανερώνει την ύπαρξη μιας σημαντικής μουσικής ζωής στην περιοχή της Σμύρνης, αλλά και στα γύρω ελληνικά χωριά, που το καθένα τους διέθετε δικές του κομπανίες για τις εσωτερικές του λειτουργίες».³

Μουσικά σχήματα ιδιαίτερα γνωστά και πολύ αγαπη-

2,3 Αγνώστη εστουδιαντίνα από τη Σμύρνη σε φωτογραφία που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό «Εθνικός Κήρυξ» της Νέας Υόρκης τον Μάρτιο του 1919. Ο εντυπωσιακά μεγάλος αριθμός λαϊκών οργανοπαικτών φανερώνει την ύπαρξη σημαντικής μουσικής ζωής στην περιοχή της Σμύρνης, όπου κάθε χωριό διέθετε δικές του κομπανίες

4 Η νέα μορφή ορχήστρας με μπουζουκομπαγλαμάδες. Ρεμπέτικη κομπανία στον Πειραιά. Διακρίνονται οι Γιώργος Μπάτης (στη μέση) και Στέλιος Κηρομύτης (δεξιά) με μπαγλαμάδκια

² Βολιώτης-Καπετανάκης Ηλίας, *Ελλήνων Μούσα Λαϊκή*, Αθήνα 1997, σελ. 190 και Προκοπίου Σωκράτη, *Σεργιάνι στην παλιά Σμύρνη*, Β' έκδοση, Αθήνα 1949

³ Κουνάδης Παναγιώτης - Παπαϊωάννου Σπύρος, *Η δισκογραφία του ρεμπέτικου στη Σμύρνη-Πόλη πριν το 1922. Μέρος δεύτερο, «Οι ορχήστρες, οι τραγουδιστές»*, περ. *Μουσική*, τ. 39, Αθήνα, Φεβρουάριος 1981

Μικρασιάτες Ηπολιτιστική «επανάσταση» 021—

**Λαίλιος
Καρακάσης**

Ο Σμυρνιός
καλλιτέχνης
θεωρούσε
Τα Πολιτάκια
πιο νέους κυρίως
του λαϊκού
τραγουδιού

τά στη μουσική της καθ' ημάς ανατολής αποτελούν οι περίφημες εστουδιαντίνες. Πρόκειται για μικρές ορχήστρες-κομπανίες οι οποίες κυριαρχούν μέχρι την περίοδο της Μικρασιατικής Καταστροφής ως ιδιαίτερο είδος λαϊκής ορχήστρας. Οι ορχήστρες αυτές λειτουργήσαν ως μουσικά σπουδαστήρια για οργανοπαίκτες και χορωδίες. Συχνά συνεργάζονταν με διάσημους τραγουδιστές της εποχής. Εικάζεται ότι το όνομά τους προήλθε εκ της λέξεως study-studio.

Το αρχικό σχήμα της εστουδιαντίνας φαίνεται ότι αποτελούνταν από μαντολίνα (επιρροή προφανώς από την Ιταλία που μεταφέρεται στην Ανατολή), κιθάρες ή και άλλα όργανα δυτικής προέλευσης. Κατά μια άλλη εκδοχή προέρχεται από τη γαλλική estudiantine, η οποία εμφανίστηκε στο Παρίσι γύρω στα 1880 και ήταν μουσικό σχήμα αποτελούμενο από δύο μαντολίνα, μία μαντόλα και μία κιθάρα. Συνήθως ο αριθμός των μουσικών κυμαινόταν μεταξύ τριών και οκτώ και επιπλέον υπήρχαν δύο τρεις τραγουδιστές, οι οποίοι τις περισσότερες φορές επίσης έπαιζαν κάποιο μουσικό όργανο.

Εκτός όμως από τις δυτικού τύπου εστουδιαντίνες που αναφέραμε παραπάνω, έχουμε τη λαϊκή εστουδιαντίνα που αποτελείται από σαντούρια και βιολιά, αλλά και τη λεγόμενη αλά τούρκα, που ήταν εμπλουτισμένη με κανονάκι, ούτι και πολιτική λύρα. Ιστορικά να αναφέρουμε κάποιες

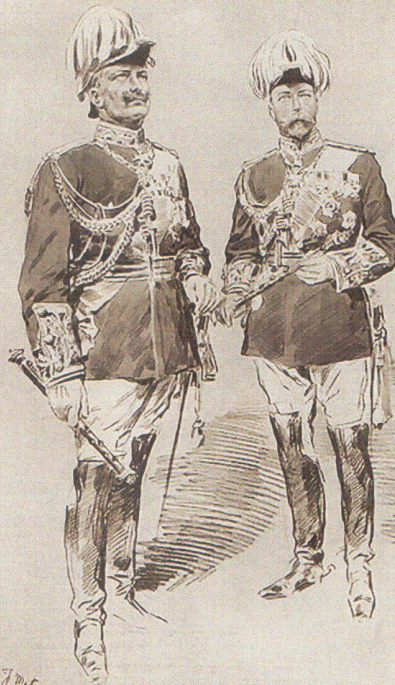
εστουδιαντίνες που άφησαν εποχή, όπως Τα Πολιτάκια, που ιδρύθηκε το 1893 (μάλλον στην Κωνσταντινούπολη) από τον Βασίλη Σιδερέη και θεωρείται η πρώτη γνωστή εστουδιαντίνα με μεγάλη καλλιτεχνική ακτινοβολία ακόμη και στο εξωτερικό. Κατά τον Λαίλιο Καρακάση ο Β. Σιδερέης ήρθε στη Σμύρνη για πρώτη φορά το 1898 με ένα συγκρότημα. Αποτελείται από τους Β. Σιδερέη, Γ. Πασχάλη ή Τσαγκάρη, Γ. Σαβαρή, Π. Βαϊνδριλή, Γ. Ελισαίο (Σμυρνιό), Α. Βοϊλα, Χ. Μεριγκλή, Ι. Χαλάκο (Αθηναίοι) και Αριστείδη Περιστέρη (Κωνσταντινουπολίτης). Την πληροφορία για τους συντελεστές της πρώτης αυτής σμυρναϊκής εστουδιαντίνας αντλούμε από το παρακάτω απόσπασμα του Σμυρνιού Σωκράτη Προκοπίου:

Σμυρνιός κι ο Γεώργιος Σαβαρής,
ο πρώτος σσι καντάδες,
στα «Πολιτάκια» ο αρχηγός, τρανός σσι πατινάδες.
Τα «Πολιτάκια» τα Σμυρνιά του Γεώργιου Σαβαρή,
τα προσκαλούν στα γλέντια τως άνθρωποι σοβαροί.
Με «κάπο» του το Σιδερέη, που παίζει μανδολίνο,
το κάλεσαν το γκρουπ αυτό να παίξει στο Λονδίνο.
Ορίστε και τα ονόματα: Βασίλης Σιδερέης,
Τσαγκάρης, Λάκος, Μεριγκλής, Βοϊλας, Σαβαρής,
μαζί τους κι ο Βαϊνδρηλής κι ο Γ. Ελισαίος,
(πολίτης ένας γέννημα κι ο άλλος Αθηναίος).

THE SPHERE

AN ILLUSTRATED NEWSPAPER FOR THE HOME

Volume XLV. No. 201. (PUBLISHED AT THE SPHERE, 10, FLEET STREET, LONDON, MAY 20, 1911. (WITH ILLUSTRATIONS) Price 2

5

6

1 Λαϊκή κομπανία από την περιοχή της Σμύρνης
2 Μουσικό συγκρότημα από την Κωνσταντινούπολη σε περίοδο καρναβαλιού
3 Η εστούδιαντίνα Τα Πολιτάκια, που ιδρύθηκε το 1893 από τον Βασίλη Σιδερί. Είχαν πάρει επίσης μέρος οι Γ. Πασχάλης, Γ. Σαβαρής, Π. Βαϊνδριλής, Γ. Ελισαίος, Α. Βοΐλας, Χ. Μεριγκλής, Ι. Χαλάκος και Αριστείδης Περιστέρης όπως επίσης ο Παναγιώτης Τούντας και ο Βαγγέλης Παπάζογλου. (Από το βιβλίο του Χρ. Σολομωνίδη «Το θέατρο στη Σμύρνη»)
4 Χαρακτηριστικό σκωπτικό και ερωτικό τραγούδι «Τ' αφράτο δουλικό του Βαϊντηρλή» με τον Γ. Σαβαρή, σε διεύθυνση Α. Μαρτίνου. «Τυπώθηκε» στην Αγγλία και εισήχθη από τον Λαμπρόπουλο
5,6 Ο Χρήστος Σολομωνίδης υποστηρίζει ότι Τα Πολιτάκια προσκλήθηκαν στο Λονδίνο κατά την ενθρόνιση του βασιλιά Γεωργίου Ε' (το 1911) και έπαιξαν σε γκάρντεν πάρτι προς τιμήν του Γουλιέλμου της Γερμανίας. Από τις τελετές πάντως δεν έλειψαν οι εξωτικές παρουσίες, όπως ο προσκεκλημένος από την Μπούρμα

IENT — Dirigée par M. BASILE SIDERIS

4

Μικρασιάτες Ηπολιτιστική «επανάσταση» 021-

Παναγιώτης Τούντας

Ο Παναγιώτης Τούντας είναι από τους κορυφαίους συνθέτες του σμυρναϊκού τραγουδιού. Επαιζε μανταλίνο. Γεννήθηκε το 1885 στη Σμύρνη σε εύπορο οικογενειακό περιβάλλον. Αυτό του επέτρεψε να ταξιδέψει σε Ευρώπη και Αφρική μελετώντας τις κατά τόπους λαϊκές μουσικές. Πολλές από τις μετέπειτα συνθέσεις του ενσωματώνουν μελωδίες που συνέλεξε κατά την περίοδο αυτή. Αφού ήρθε στην Αθήνα ως πρόσφυγας το 1923, ο Τούντας εργάστηκε ως διευθυντής παραγωγής στην αγγλική δισκογραφική εταιρεία Columbia. Πέθανε στην Αθήνα το 1942.

(Βλέπε, «Μνήμες - Η μουσική σκηνή του σμυρναϊκού τραγουδιού 1907-1939, αυθεντικές ηχογραφήσεις από τη Σμύρνη, την Κωνσταντινούπολη, την Αθήνα και τη Νέα Υόρκη». Ενθετο σελ. 33)

Ο Βαγγέλης Παπάζογλου ή Αγγούρης γεννήθηκε στη Σμύρνη το 1896. Το 1922 ήρθε στον Πειραιά και εγκαταστάθηκε στην Κοκκινιά. Το 1927 παντρεύτηκε την τραγουδίστρια Αγγελική ή Αγγελίτσα Μαρωνίτου - κόρη του μεγάλου και διάσημου στη Σμύρνη δασκάλου της μουσικής Δημ. Μαρωνίτου ή Χιωτακιού. Το αριστουργηματικό έργο του Βαγγέλη Παπάζογλου, που αποτελείται από 40 περίπου τραγούδια, τον κατατάσσει στους σημαντικότερους συνθέτες του ρεμπέτικου. Πέθανε από φθίση στις 27-06-1943 (Βλέπε, Κ.Χατζηδουλή, «Ρεμπέτικη Ιστορία», Τόμος Α', σελ. 41)

Η «λιγύμολπος και καϊμακοπαχουλή» Ελένη

Ερχονται στην Αθήνα συνέχεια καλλιτέχνες από την Ανατολή, όπως η Βάσω και η Αναστασία από τη Σμύρνη, η Βιργινία η Αιγύπτια, η Γκαλιούς η Αρμένισσα. Οι χορεύτριες Ευθαλία και Ελένη οι Σμυρνιές, καθώς και οι τραγουδιστές Κοκκινάκης από τη Σμύρνη, ο Σουλιώτης ο Βούρκος, ο Δαβίδ ο Εβραίος, ο εφέντης Οβάνες κ.ά.

Ο «Ραμπαγάς» στις 10 Ιουλίου 1886 έγραφε: «Στο Περιβολάκι τραγουδούσε, στην αρχή του καλοκαιριού, η “λιγύμολπος και καϊμακοπαχουλή” Ελένη, από το Κίρκα Αγάτς της μακρινής Μαγνησίας, πλαισιωμένη από το “πρώτο βιολί της ανατολής”, τον περίφημο Γιοβανίκα της Σμύρνης».

Κυριακή, 16 Αυγούστου 1887. «Διακρίνεται εις τον “Κήπον του Γερανίου” εκεί κάτω, όπου άδει ανατολικά άσματα περιπαθή και εύμολπα, η γνωστή αισόδς κιορ-Κατίνα, διακρίνεται ο βιολιστής κύριος Γιοβανίκος, διά την ευχέρειαν μεθ’ ης τόνον τεχνηέντως σύρει το τοξάριον, διαχέων όλην την ηδυπάθειαν και γοητείαν της γηνηςίας ανατολικής αρμονίας, ήτις τόνον βαθέως θίγει εις τα μυχιαίτατα ακόμα και θα θίγει γενεάς ημετέρων».

Ούλοι ντυμένοι Κρητικοί και λεβεντιά γεμάτοι,
πήγαν εκεί και παιζανε σε λόρδικο παλάτι,
-στη στέψη τ’ Αγγλου βασιλιά-στη Σμύρνης
τραγουδάκια.⁴

Η εστουδιαντίνα αυτή είχε κατά καιρούς διάφορες ονομασίες, όπως «Εστουδιαντίνα του Αριστείδη», στη συνέχεια «του Σιδερή», κατόπιν «Σμυρναϊκή» και τέλος «Πολιτάκια». Η εν λόγω ορχήστρα παρουσιάζει επί το πλείστον διασκευές από ελαφρά ερωτικά τραγούδια, ιταλικές καντσονέτες, λαϊκά και δημοτικά τραγούδια. Η Στέλλα Επιφανίου-Πετράκη γράφει στα λαογραφικά της Σμύρνης⁵: «Ελαφρά τραγούδια, “πατινάδες” που λέγανε οι νέοι της εποχής κάτω από τα παράθυρα της καλής τους, με κιθάρες και μαντολίνα, γραμμένα ή διασκευασμένα μάλλον από ιταλικές καντσονέτες, τα περισσότερα από τα “Πολιτάκια”. Πολλά λα-

Γιοβανίκας

Ο Πάννης Αλεξίου ή Πάγκος Βλάχος ή Γιοβανίκας γεννήθηκε στο Γαλάτσι της Ρουμανίας το 1850. Θεωρείται από τους κορυφαίους δεξιότεχνες του βιολιού. Μετά την Καταστροφή ήρθε στην Αθήνα, όπου και πέθανε το 1925. Στον Γιοβανίκα καταγράφεται ως δημιουργία το περίφημο «Σμυρναϊκό μινόρε» ή «Μινόρε μανές» ή «Μινόρε της αυγής», του σπουδαιότερου τραγουδιού που χάραξε την πορεία του ρεμπέτικου τραγουδιού, διατρέχοντάς τη για πολλά χρόνια. Θα μπορούσε να χαρακτηριστεί γενάρχη του σμυρναϊκού ρεμπέτικου. Συμμετείχε σε δεκάδες ηχογραφήσεις τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, στη Σμύρνη και στην Κωνσταντινούπολη.

ικά τραγούδια ήτανε δικά τους». Κατά τη διετία 1906-1907 ηχογραφεί αρκετά τραγούδια.

Κατά τον Λαίλιο Καρακάση: «Οι κυρίως συστηματικοί καλλιεργηταί και διαδόται του λαϊκού τραγουδιού στη Σμύρνη ήταν τα “Πολιτάκια” λεγόμενα, όμιλος μουσικών, ένα είδος μαντολινάτας με επί τούτω τραγουδιστές».⁶ Επίσης, σύμφωνα με τον Χρήστο Σολωμνίδη: «Η φήμη της ήταν τόσο μεγάλη ώστε έφτασε ως την Αγγλία, στα δε 1906, όταν ο Γουλιέλμος της Γερμανίας επισκέφθη το Λονδίνο, καλέστηκε η μαντολινάτα εκεί από τον λόρδο Λουβεσμπέρουγκ κι έπαιξαν στο διοργανωθέν γκάρντεν πάρτυ προς τιμήν του Γερμανού αυτοκράτορα».⁷ Βέβαια, η περιοδεία δεν έγινε το 1906 αλλά το 1911, βάσει των ιστορικών στοιχείων, διότι η στέψη του βασιλιά Γεωργίου του Ε' έγινε στην Αγγλία τον Ιούνιο του 1911. Την παρουσία της εστουδιαντίνας στην Αγγλία το 1911 επιβεβαιώνει και ο Ar. Clarke.⁸ Σχεδόν

⁴ Προκοπίου Σ., «Λαϊκά τραγούδια και χοροί της Σμύρνης», *Μικρασιατικά Χρονικά*, τόμος Δ', Αθήνα 1948, υποσ. 18

⁵ Επιφανίου-Πετράκη Στέλλα, *Λαογραφικά της Σμύρνης*, βιβλίο δεύτερο, Αθήνα 1966

⁶ Καρακάσης Λαίλιος, «Λαϊκά τραγούδια και χοροί της Σμύρνης», *Μικρασιατικά Χρονικά*, τόμος Δ', Αθήνα 1948

⁷ Σολωμνίδης Χρήστος, *Το θέατρο στη Σμύρνη*, Αθήνα 1954, υποσ. 18.

⁸ Καλυβιώτης Αρ. Σμύρνη - Η μουσική ζωή 1900-1922, Αθήνα 2002, σελ. 85

Μικρασιάτες Ηπολιτιστική «επανάσταση» 021—

1

2

3

όλοι οι Μικρασιάτες δημιουργοί που έδρασαν στην Αθήνα μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή είχαν πάρει μέρος στα Πολιτικά, όπως π.χ. ο Παναγιώτης Τούντας και ο Βαγγέλης Παπάζογλου.

Εκτός της εστουδιαντίνας που αναφέραμε δημιουργήθηκαν και άλλες που άφησαν το μουσικό τους στίγμα, το οποίο αποτυπώθηκε στη δισκογραφία της εποχής. Παρακάτω, αναφέρουμε ενδεικτικά:

01 Σμύρνη⁹

- Εστουδιαντίνα του βιολιστή Κώτσου Βλάχου¹⁰
- Ελληνική Εστουδιαντίνα της Σμύρνης
- Ορχήστρα Σταμάτη και Χρήστου Μπόγια
- Ορχήστρα των Ογδοντάκιδων
- Εστουδιαντίνα Τσανάκα
- Εστουδιαντίνα Γ. Βιδάλη
- Του Γιοβανίκα, που αποτελείται από βιολί, σαντούρι ως βασικά όργανα με τραγουδιστές τους Λευτέρη Μενεμενλί, Γιάννη Τσανάκα, Χρίστο το Αραπάκι και την κιορ-Κατίνα.

Για την περίφημη αυτή κομπανία του κορυφαίου βιολιστή Γιοβανίκα ή Γιάννη Αλεξίου ο Δημήτρης Αρχιγένης αναφέρει: «Την κομπανία του την έκαλούσαν στην Πόλη και σε πολλές πολιτείες του εσωτερικού στην Ανατολή. Ή

⁹ Βλέπε: Καλυβιώτης Αρ., ό.π., σελ. 71

¹⁰ Ο Κ. Βλάχος εμφανίζεται στις ηχογραφήσεις της Κωνσταντινούπολης. Η Αγγέλα Παπάζογλου αναφέρει ότι ήταν Σμυρνιός.

¹¹ Βλέπε: Βολιώτης Καπετανάκης Ηλίας, ό.π., σελ. 192

Γιώργος Σαβαρής

Τραγουδιστής
κωνσταντινουπολί-
τικων μελωδιών

1,2,3 Για τους Μικρασιάτες, μετά την Καταστροφή, η «προσγείωση» από την ευημερούσα Σμύρνη στο περιθώριο των παραγκουπόλεων (Κοκκινιά) υπήρξε τεράστιο αλλά δημιουργικό σοκ
4 Ο σπουδαίος μαέστρος Σπύρος Περιστέρης (κάτω στη μέση) ως μέλος κωνσταντινουπολίτικης εστουδιαντίνας. Πίσω του ο τραγουδιστής Γιώργος Βιδάλης

Μικρασιάτες Ηπολιτιστική «επανάσταση» 021—

1,2 Οι αμανέδες από τις προσφυγικές αυλές τράβηξαν το ενδιαφέρον άλλων ομάδων αποκλεισμένων και η μουσική σύνθεση υπήρξε καταλυτική. Στον καφενέ του Γιώργου Μπάτη (δεξιά) παίζουν ο Στέλιος Κερομύτης (δίπλα του), δυο μπαγλαματζήδες και δυο φαντάροι, λιποτάκτες κατά τις ενδείξεις. Το καφενείο του «καθηγητή George Bate» είχε άλλοτε την επιγραφή «Οδός απελπισίας», άλλοτε «Γλυκό όνειρον» και άλλοτε «Οι τρεις καημοί»

3 Σαντούρια, βιολιά, κανονάκια, ούτια, κιθάρες, νέα ήθη κι έθιμα, καινούργια ακούσματα διαμορφώνουν το νέο λαϊκό τραγούδι. Ο Δημήτρης Σέμος (Σαλονικιός) με το βιολί του, η Εβραία τραγουδίστρια Ρόζα Εσκενάζυ και ο Ελληνοαρμένιος Αγάπιος Τομπούλης (Hagor Stambulian ή Tombulian). Το σπάνιο όργανο που κρατά αναφέρεται ως tanbur ή cumbus ή ουτόλλα

ακόμα και στην Αλεξάνδρα και στο Κάιρο. Είχε βγάλει πολλές φωτογραφικές πλάκες. Από 'φτες, μόνο μία έχει σωθεί, που τήνε φυλάει ο έγγονός του ο Αλέκος ο Αλεξίου, γιος του γιου του, του Τζώρτζη. Αυτή είχε βγει στην Αλεξάνδρα από τον εκδοτικό οίκο του Σ. Παπασταθόπουλου, για λογαριασμό της Σμύρνης.

Από την άλλη μεριά έχει μια πατινάδα με τον τίτλο «Καλή Νύχτα», που τήνε τραγουδάει ο Τσανάκας. Κι απτήν άλλη, «σωστός αμανές στα ελληνικά» από το Αραπάκι το Χρήστο. Και τσοι δυο τραγουδιστάδες τσοι ακομ'πανιάρνει η κομπανία του Γιάνκου του Βλάχου».¹²

02 Κωνσταντινούπολη

- Εστουδιαντίνα Δ. Χριστοδουλίδη, ελαφρά
- Εστουδιαντίνα του τραγουδιστή Πέτρου Ζουναράκη, λαϊκού τύπου
- Ελληνική Εστουδιαντίνα της Πόλης

03 Αθήνα

- Αθηναϊκή Εστουδιαντίνα και Εστουδιαντίνα του Μ. Κόκκινου

Στο σημείο αυτό ας δούμε τι απέγιναν οι περίφημες αυτές ορχήστρες μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή.¹³ Για το χρονικό διάστημα 1924-25 λειτούργησε η Πανελληνίος Εστουδιαντίνα του Γ. Σαβαρή. Επίσης, υπό τη διεύθυνση του Σπύρου Περιστερή συνέχισαν και Τα Πολιτάκια, ενώ δεν φαίνεται να συμμετέχει ο Β. Σιδερός.¹⁴ Σύμφωνα με τον ερευνητή του σμυρναϊκού και ρεμπέτικου τραγουδιού Κουνάδη Π., Τα Πολιτάκια το χρονικό διάστημα 1925-35 πραγματοποιούν αρκετές περιοδείες, όπως αυτή στην Αμερική το 1935, όπου και ηχογραφούν μερικά τραγούδια. Η οριστική διάλυση της εστουντιανίδας φέρεται ότι έγινε το 1935.¹⁵ Οι εστουντιανίδες εκλείπουν από την ελληνική

Δημήτριος Σέμος

Ο Δημήτριος Σέμος ή Σαλονικιός γεννήθηκε το 1882 στη Στρωμνίτσα, πόλη της σημερινής πΓΔΜ. Ο παππούς και ο προπάππος του ήταν επίσης βιολιστές. Σε ηλικία 14 ετών ένα τσίρκο τον πήρε μαζί του στην Κωνσταντινούπολη, όπου και έπαιξε για τον σουλτάνο Αμντούλ Χαμίτ Β' και το χαρέμι του. Χάρη στη μικρή του ηλικία ο Σουλτάνος επέτρεψε στις γυναίκες του χαρεμιού να παρακολουθήσουν τον μικρό βιολιστή χωρίς να φοράνε φερετζέ, γεγονός που ο Σέμος διηγούταν συχνά. Από το 1896 έως το 1919 ταξίδευε στη Μ. Ασία, τη Μέση Ανατολή και την Αιθιοπία, όπου και έμαθε πολλά μυστικά της ανατολικής μουσικής, ενώ συγχρόνως διευρύνει το ρεπερτόριό του. Συχνά επέστρεφε στην Κωνσταντινούπολη, όπου ο σουλτάνος ήταν θαυμαστής του. Το 1919 εγκαταστάθηκε με την οικογένειά του στη Θεσσαλονίκη, όπου σύντομα έγινε διάσημος. Το 1926 μετακόμισε στην Αθήνα. Στις αρχές του 1927 ανέλαβε διευθυντής ηχογραφήσεων στη δισκογραφική εταιρεία Columbia. Αργότερα προσελήφθη στην ίδια θέση και από τη His Master's Voice (HMV). Από τις θέσεις αυτές εισήγαγε πολλούς καλλιτέχνες του σμυρναϊκού στον κόσμο της ηχογράφησης. Επίσης μετέγραψε σε παρτιτούρες τραγούδια συνθετών που δεν ήξεραν να γράφουν μουσική. Ο Σέμος έπαιξε στα πιο δημοφιλή καφέ αμάν της εποχής, συνοδεύοντας διάσημους τραγουδιστές και τραγουδίστριες. Παρότι έγραψε πολλά τραγούδια, πολλές από τις συνθέσεις του υπογράφονται από άλλους μουσικούς. Πέθανε στις 13 Ιανουαρίου του 1950 από καρκίνο. (Βλέπε, «Μνήμες - Η μουσική σκηνή του σμυρναϊκού τραγουδιού 1907-1939, αυθεντικές ηχογραφήσεις από τη Σμύρνη, την Κωνσταντινούπολη, την Αθήνα και τη Νέα Υόρκη». Ενθετο σελ. 26)

Περσιτέρης Σπύρος

Μουσικός και συνθέτης με μικρασιατική καταγωγή. Γεννήθηκε στη Σμύρνη το 1900 από Έλληνα πατέρα και Ιταλίδα μητέρα. Αρχισε από μικρός να μαθαίνει μαντολίνο και μετά την εγκατάσταση της οικογένειάς του στην Κωνσταντινούπολη (γύρω στο 1915) κατόρθωσε να τελειώσει την Ιταλική Σχολή και να μάθει ιταλικά και γερμανικά. Μετά τον θάνατο του Σιδερί (1918) επανήλθε στη Σμύρνη και ανέλαβε, σε ηλικία 18 ετών, την ευθύνη της Σμυρναϊκής Εστουδιαντίνας του Σιδερί, που είχε γίνει διάσημη ο' όλη την Ευρώπη και έμεινε γνωστή με το όνομα Τα Πολιτάκια. Ο Σπύρος Περιστερή ήταν ο άνθρωπος που σχεδόν με το ζόρι έβαλε τον Μάρκο Βαμβακάρη να ηχογραφήσει τη φωνή του όταν το 1933 πραγματοποιήθηκε η πρώτη εμπορική ηχογράφηση μπουζουκιού σε δίσκο. Σε πάρα πολλές ηχογραφήσεις του Βαμβακάρη ο Περιστερή συμμετείχε στην ορχήστρα όπου το τριδύμο Μάρκος και Περιστερή στα μπουζούκια και Κώστας Σκαρβέλης στην κιθάρα ήταν αχτύπητο. Ο Περιστερή έπαιζε άριστα όλα τα έγχορδα όργανα με τάστα, πιάνο, ακορντεόν και κοντραμπάσο. Παντρεύτηκε το 1921 και απέκτησε δύο γιους. Πέθανε τον Απρίλιο του 1966 στην Αθήνα. Πηγή: Βικιπαίδεια (ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια).

¹² Αρχιγένης Δημήτρης, Λαογραφικά Β': Τα σινάφια της Σμύρνης, Αθήνα 1979, υποσ. 15

¹³ Βλέπε: Καλυβιώτης Αρ., ό.π., σελ. 146

¹⁴ Βλέπε: Καλυβιώτης Αρ., ό.π., σελ. 146

¹⁵ Βλέπε: Καλυβιώτης Αρ., ό.π., σελ. 147

3

μουσική σκηνή το 1935,¹⁶ μιας και καμιά πληροφορία δεν μας δείχνει την παρουσία τους. Φυσικά, σε αυτό ίσως να συντέλεσε και η εμφάνιση του νέου μουσικού σχήματος των μπουζουκομπαλαμάδων.

Β. ΤΕΤΡΑΣ Η ΞΑΚΟΥΣΤΗ ΤΟΥ ΠΕΙΡΑΙΑ

Τι έγινε με την έλευση των προσφύγων Ελλήνων της καθ' ημάς Ανατολής» μετά την Καταστροφή του 1922 στην Ελλάδα, αλλά και τις μουσικές τους; Όσοι γλίτωσαν από εκείνη τη φοβερή λαίλαπα του θανάτου πέρασαν από την ευημερία της Σμύρνης στο περιθώριο των προσφυγικών καταυλισμών, όπου οι συνθήκες διαβίωσης ήταν άθλιες και η εξαθλίωση της φτώχειας μεγάλη. Στους νέους αυ-

τούς λαϊκούς συνοικισμούς που δημιουργούνταν με αμιγή προσφυγικό πληθυσμό, όπως η Κοκκινιά, η Νέα Σμύρνη, η Νέα Χαλκηδόνα, η Νέα Φιλαδέλφεια, η Νέα Ιωνία κ.λπ., αλλά και σε περιοχές της Αθήνας, του Πειραιά, της Θεσσαλονίκης και άλλων πόλεων, έχουμε έντονη παρουσία των προσφύγων μουσικών. Μέσα, λοιπόν, από αυτό το περιθώριο οι Σμυρνιοί μουσικοί συνέβαλαν ουσιαστικά στη διαμόρφωση του ρεμπέτικου και λαϊκού τραγουδιού στην Ελλάδα.

Μια σειρά γεγονότα που αποτυπώνονται παρακάτω δείχνουν το μέγεθος και την προσφορά των μουσικών της Μ. Ασίας στο μουσικό γίγνεσθαι της Ελλάδας, όπως:

- Η δημιουργία πρόχειρων ή και μόνιμων μουσικών σχημάτων.

¹⁶ Βλέπε: Καλυβιώτης Αρ., ό.π., σελ. 147

1 Η Ρόζα Εσκενάζυ ανάμεσα στον Λάμπρο Λεονταρίδη (λύρα) και τον Αγ. Τομπούλη
2,3,4 Μέσα στον ζόφο της τωρινής τους χαμοζωής οι πρόσφυγες κατορθώνουν να μάθουν στους Ελλαδίτες -που έπιναν ξεροσφύρι το κρασί ή το ούζο- τους μερακλιδικούς μεζέδες και να αλλάξουν τη ρότα της λαϊκής ψυχαγωγίας στην κυρίως Ελλάδα (φωτογραφίες από καταυλισμό στο Δουργούτι, στο Πήλιο το 1900 και σε αθηναϊκή ταβέρνα το 1930)

Κώστας Καρίτσας
Κωνσταντινουπολίτης συνθέτης και τραγουδιστής

Στελλάκης Περπινιάδης

Ο Στελλάκης Περπινιάδης γεννήθηκε στην Τήνο το 1899. Σε βρεφική ηλικία ταξίδεψε με τους γονείς του στην Αλεξάνδρεια (1900). Το 1906 εγκαταστάθηκε στην Κωνσταντινούπολη. Εκεί έμαθε να ψάλλει από τους Ψάλτες του Ι.Ν. Αγίου Ιωάννη των Χίων Γαλατά (Ν. Καμαράδο, Γεώργιο Βινάκη). Πολέμησε με τον ελληνικό στρατό στη Σμύρνη (1ο Σύνταγμα Πεζικού), όπου και τραυματίστηκε. Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή εγκαταστάθηκε στη Δραπετσώνα. Με το τραγούδι άρχισε να ασχολείται επαγγελματικά από το 1925. Το 1929 γνωρίστηκε με τον κορυφαίο συνθέτη Π. Τούντα, ο οποίος του έγραψε και τα πρώτα δύο τραγούδια που γραμμοφωνήθηκαν την ίδια χρονιά («Το κουκλί της Κοκκινιάς», «Στον Ποδονίφτη μια έμορφη μικρούλα»). Εκτοτε ηχογράφησε εκατοντάδες τραγούδια συνθετών του σμυρναϊκού, του ρεμπέτικου και του λαϊκού, αλλά και πολλά δημοτικά και παραδοσιακά τραγούδια. Επίσης συμμετείχε σε πάρα πολλές ηχογραφήσεις, κάνοντας δεύτερη και τρίτη φωνή. Πέθανε τον Σεπτέμβριο του 1977 σε ηλικία 78 χρόνων.

Βαγγέλης Σωφρονίου

Ο Βαγγέλης Σωφρονίου γεννήθηκε το 1890 στη Σμύρνη. Πρωτότοκος γιος επταμελούς οικογένειας. Το πρώτο του επάγγελμα ήταν βιβλιοδέτης, κατόπιν εργάστηκε ως ψάλλης. Το 1914 αρχίζει να τραγουδάει. Από το 1917 τραγουδούσε επαγγελματικά. Μέχρι το 1922 διακρίνεται ως τραγουδιστής στα νυχτερινά κέντρα της Σμύρνης. Στη διάρκεια της καταστροφής πάνεται αιχμάλωτος και το 1923 φτάνει στην Ελλάδα και πίνει δουλειά στα κέντρα της Αθήνας. Το 1926 άρχισε να κάνει ηχογραφήσεις για δίσκους. Στα χρόνια της δεκαετίας του '30 πραγματοποιεί τις περισσότερες ηχογραφήσεις του. Πέθανε στην Αθήνα το 1963.

- Η παρουσίαση τραγουδιών που έλεγαν τόσο στη Σμύρνη και στην Κωνσταντινούπολη όσο και στην ευρύτερη περιοχή της Μ. Ασίας.
- Η σύνθεση νέων τραγουδιών, που στηρίζονται αφενός στη ζώσα μουσική παράδοση, αφετέρου στη δυστυχία της προσφυγιάς. Τραγούδια γεμάτα πόνο και νοσταλγία για το χθες και αγωνία για το αύριο. Αυτό έχει αποτέλεσμα να οδηγούν τη μουσική πραγματικότητα της εποχής σε νέα δεδομένα, στρώνοντας έτσι τον δρόμο για τη δημιουργία του νέου μουσικού οικοδομήματος που είναι το «λαϊκό τραγούδι».
- Παιζουν όργανα, όπως σαντούρια, βιολιά, κανονάκια, ούτια, κιθάρες, με διαφορετικό τρόπο.
- Σε κάθε γωνιά της Ελλάδας ξεφυτρώνουν ορχήστρες με σαντουροβιολιά.
- Μουσικά ρεύματα, νοοτροπίες, ήθη, έθιμα και τρόποι συμπεριφοράς «πέφτουν» και πάλι, αυτήν τη φορά με διαφορετικές συνθήκες, σκληρές, απάνθρωπες.
- Ηχογραφούν παλαιά και νέα τραγούδια, ειδικά μετά το 1924, χρονιά κατά την οποία ένα άλλο σημαντικό γεγονός επέδρασε ουσιαστικά στη διαμόρφωση του λαϊκού τραγου-

Γιάννης Δραγάτσης

Ο Γιάννης Δραγάτσης ή Ογδοντάκης, ένας από τους σημαντικότερους βιολιστές του σμυρναϊκού, γεννήθηκε στη Σμύρνη το 1886. Από το 1904 άρχισε να παίζει σε μεγάλα μουσικά σχήματα στη Σμύρνη, όπου έγινε διάσημος. Όταν ήρθε στην Αθήνα, το 1923, ο Ογδοντάκης έκανε καριέρα σολίστα και συνθέτη. Για αρκετά χρόνια ήταν διευθυντής παραγωγής στην αγγλική δισκογραφική εταιρεία Columbia. Πέθανε στην Αθήνα το 1958.
(Βλέπε, «Μνήμες - Η μουσική σκηνή του σμυρναϊκού τραγουδιού 1907-1939, αυθεντικές ηχογραφήσεις από τη Σμύρνη, την Κωνσταντινούπολη, την Αθήνα και τη Νέα Υόρκη». Ενθετο σελ. 32)

5 Το παιχνίδι αλλάζει οριστικά υπέρ του σμυρναϊκού-ρεμπέτικου με την τοποθέτηση σπουδαίων συνθετών της Σμύρνης και της Πόλης ως επικεφαλής των δισκογραφικών εταιρειών. Ο «πατριάρχης» Μάρκος (4ος πάνω), ο Γ. Μπάτης (στη μέση με την κιθάρα) και ο Στέλιος Κερομυτής (κάτω αριστερά) έξω από το καφενείο του δεύτερου στο Καραϊσκάκη στο 1933

Μικρασιάτες Ηπολιτιστική «επανάσταση» 021—

1 Ηχογράφηση στα τέλη της δεκαετίας του '20. Από αριστερά: Γιάννης Ντάβος στη μαντόλα, Αντ. Διαμαντίδης ή Νταλγκάς στην κιθάρα, άγνωστος τραγουδιστής μπροστά στο μικρόφωνο, Δημήτρης Σέμης στο βιολί, Δημήτρης Αραπάκης στο σαντούρι (αρχείο Ηλία Πετρόπουλου)

2 «Ρεμπέτης». Χαρακτικό του Τάσσου

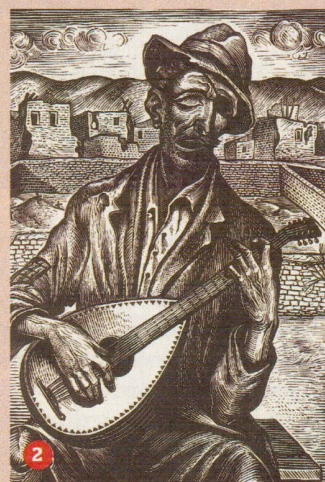
Ρεμπέτικο

Η καταγωγή του όρου ανάγεται στην περίοδο της Τουρκοκρατίας στην Ελλάδα (1453-1821) και σημαίνει τον εκτός νόμου ή εκείνον που τοποθετείται έξω από τους κανόνες που διέπουν τη ζωή, την πολιτική και τη νοοτροπία μιας κοινωνίας. Για περισσότερα βλέπε Β. Παπαδημητρίου, «Το ρεμπέτικο και οι σημερινοί θιασώτες του», Ελεύθερα Γράμματα, Αθήνα 1949 και Τ. Βουρνά, «Το σύγχρονο λαϊκό τραγούδι», Επιθεώρηση Τέχνης, Αθήνα 1961 και Μ. Δραγούμη, «Μερικές σκέψεις για το ρεμπέτικο και τους ρεμπέτες», Μαθητική Πορεία, Αθήνα 1976 και Στάθη Δαμιανάκου, «Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός», Αθήνα 1987, σ. 170.

Η Βασ. Τυροβολά στο βιβλίο της «Ελληνικοί παραδοσιακοί χορευτικοί ρυθμοί», Αθήνα 1992, σελ. 115, γράφει: «Το ρεμπέτικο, ένα τεράστιο κοινωνικό φαινόμενο που χάραξε το σχήμα της πολιτισμικής φυσιογνωμίας της σύγχρονης Ελλάδας, εμφανίστηκε στις αρχές του 20ού αιώνα ως παραλλαγή της σμυρναϊκής αστικολαϊκής μουσικής, καθώς και συγγενών μουσικών τύπων που είχαν αρχίσει να εξελίσσονται από τα μέσα του 19ου αιώνα στα αστικά κέντρα και λιμάνια (της Πόλης και της Σμύρνης). Αρχικά εκφράστηκε ανώνυμα μέσ' από τη φιλοσοφία των ρεμπέτηδων, μιας ιδιόμορφης κοινωνικής

κάστας ντόπιων Μικρασιατών ερασιτεχνών οργανοπαικτών και τραγουδιστών (...) Τα τραγούδια αυτά, με προφορική και αυστηρά περιορισμένη διάδοση, ακούγονταν στις ταβέρνες και στα καφενεία όπου συχνάζαν τα μέλη των συντεχνιών και απευθύνονταν

σ' έναν περιορισμένο αριθμό ακροατηρίου. Η προφορική διάδοση αποτέλεσε έκφραση των διαπροσωπικών σχέσεων στους κόλπους της ομάδας και ανέδειξε το ρεμπέτικο τραγούδι σε αντικείμενο ενδοομαδικών ανταλλαγών, συγκινησιακά φορτισμένο, που έσερνε μαζί του έναν ολόκληρο κόσμο αξιών και ηθικής, κανόνων συμπεριφοράς και στάσεων, νοοτροπίας και ψυχολογικού κλίματος και χαρακτήριζε τον υπο-προλεταριακό αστικό πληθυσμό της Σμύρνης και της Κωνσταντινούπολης».

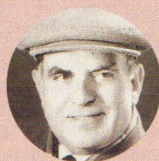

ΜΠΑΡ Ο «ΜΑΡΚΟΣ»

ΠΑΛΗΝ ΚΟΚΚΙΝΙΑ (ΑΣΠΡΑ ΧΩΜΑΤΑ)

Στράτος Παγιουμτζής

Στράτος Παγιουμτζής ή Τεμπέλης. Γεννήθηκε στα 1904 στο Αϊβαλί της Μικράς Ασίας. Το 1918 εγκαταστάθηκε στον Πειραιά, όπου εξασκούσε το επάγγελμα του βαρκάρη. Στα 1933 πρωτοτραγούδησε σε δίσκο. Υπήρξε μέλος της πρώτης κλασικής ρεμπέτικης κομπανίας (Τετράς η Ξακουστή του Πειραιώς). Από τους μεγαλύτερους τραγουδιστές του κλασικού ρεμπέτικου. Η ανεπανάληπτη ερμηνευτική του ικανότητα δημιούργησε θρύλο. Όλοι οι εκπρόσωποι του τραγουδιού μιλάνε με δέος γι' αυτόν. Πέθανε στην Αμερική το 1971, από όπου μεταφέρθηκε και θάφτηκε στο Γ' Νεκροταφείο στην Κοκκινιά.

(Βλέπε, Κώστα Χατζηδουλή, «Ρεμπέτικη Ιστορία», Τόμος Α', σελ. 47)

Ἡ λαϊκὴ ρεμπέτικη ὀρχήστρα ποὺ θὰ παίξει
βράδυ στὸ ρομαντικὸν Μπαρ ὁ «ΜΑΡΚΟΣ»
Ἡ Μάρκος Παμβάκης Ὁ Ἀνέστος Δελιάς
Ἡ Γεώργιος Μάκας Ὁ Στράτος Παγιουμτζής

ΕΚΕΙ ΘΑ ΕΥΡΗΤΕ
ΕΚΛΕΚΤΟΥΣ ΜΕΖΕΔΕΣ
ΜΠΥΡΑ, ΟΥΖΟ
ΚΑΙ ΓΛΥΚΑ ΔΙΑΦΟΡΑ

ΕΝΑΡΞΙΣ ΣΗΜΕΡΟΝ ΣΑΒΒΑΤΟΝ 20 ΙΟΥΝΙΟΥ 1936

3 Η «Τετράς η Ξακουστή του Πειραιώς», το πρώτο συγκρότημα με μπουζούκια (1934). Από αριστερά Στράτος Παγιουμτζής, Μάρκος Παμβάκης, Γιώργος Μπάτης και Ανέστος Δελιάς ή Αρτέμης. Διαφήμιση με το πρόγραμμα του μπαρ ο «Μάρκος»

διού: η εγκατάσταση αντιπροσωπειών και παραρτημάτων των ευρωπαϊκών εταιρειών δίσκων στην Ελλάδα. Το παιχνίδι αλλάζει οριστικά υπέρ του σμυρναϊκού-ρεμπέτικου, αφού επικεφαλής¹⁷ αυτών των εταιρειών ήταν σπουδαίοι συνθέτες της Σμύρνης και της Πόλης, οι οποίοι αποφασί-

ζουν και επιλέγουν ρεπερτόριο, τραγουδιστές, μουσικούς και ορχήστρες.

Για το χρονικό διάστημα 1925-35 περίπου, το σμυρναϊκό τραγούδι και το ύφος του καθιερώνονται και επιβάλλονται στην τότε δισκογραφία. Ο κόσμος ακούει μέσω των γραμ-

¹⁷ Η σπουδαία πεντάδα των μαέστρων-διευθυντών των εταιρειών δίσκων, σχεδόν όλοι τους Μικρασιάτες (Παναγιώτης Τούντας, Δημήτριος Σέμσης, Κώστας Σκαρβέλης, Γιάννης Ογδοντάκης ή Δραγάσης, Σπύρος Περιστέρης).

Μικρασιάτες Ηπολιτιστική «επανάσταση» 021—

Δημήτρης Ατραίδης
Μικρασιάτης συνθέτης, οργανοπαίκτης και αμανετζής. Ψευδώνυμο «ψάλτης»

Αντώνης Καλυβόπουλος
Ο «ετερο-επαγγελματίας» που τραγούδησε ανεπανόληπτα το «Πέντε μάγκες στον Περαιά»

Γιοβάν Τσαούς

Πραγματικό όνομα: Γιάννης Επιζυρίδης ή Ετσειρίδης (1893-1942) ήταν Έλληνας λαϊκός συνθέτης ρεμπέτικων τραγουδιών, ο οποίος άφησε πίσω του περιορισμένο ηχογραφημένο έργο. Γεννήθηκε στην Κασταμονή του Ικονίου της Μικράς Ασίας στα 1893. Υπήρξε στον οθωμανικό στρατό ως «τσαούς» (ζανβς = λοχίας). Στην Τουρκία ήταν γνωστός μουσικός και λέγεται ότι έπαιξε ακόμη και στην αυλή του σουλτάνου Αμπντούλ Χαμίτ Β'. Μετά το άδοξο για τους Έλληνες τέλος της Μικρασιατικής Εκστρατείας ο Τσαούς ήρθε στην Ελλάδα, και εγκαταστάθηκε στον Περαιά, όπου εργάστηκε ως ράφτης. Δεν ασχολήθηκε επαγγελματικά με τη μουσική. Επαιξε και έγραφε για το κέφι του και δεν τραγουδούσε επαγγελματικά. Πέθανε το 1942 από δηλητηρίαση. Ο Γιοβάν Τσαούς ήταν εξαιρετικά ταλαντούχος. Η συμβολή του στη δημιουργία και εξέλιξη του ελληνικού λαϊκού τραγουδιού είναι πολύ μεγάλη διότι άνοιξε νέους δρόμους, επηρέασε τους υπόλοιπους μουσικούς, συνθέτες και δημιουργούς της εποχής του. Οι ηχογραφήσεις του Γιοβάν Τσαούς έγιναν την περίοδο 1935-37. Ο Τσαούς φέρεται να έχει ηχογραφήσει μόνο 12 δικά του τραγούδια με τις φωνές του Αντώνη Καλυβόπουλου και του Στελλάκη Πετριανάδη. Ανάμεσα σε αυτά, γνωστότερο είναι ίσως το «Πέντε μάγκες στο Περαιά», τραγούδι με πρωτόγνωρα για το ρεμπέτικο σουίνγκ στοιχεία.

Γιάννης Παπαϊωάννου

Ο Γιάννης Παπαϊωάννου ήταν συνθέτης και μουσικός του λαϊκού ρεμπέτικου τραγουδιού. Γεννήθηκε στις 18 Ιανουαρίου του 1914 στην Κίο της Μικράς Ασίας και πέθανε στις 3 Αυγούστου του 1972 σε τροχαίο δυστύχημα, στην Αθήνα. Υπήρξε κουμπάρος του Βασίλη Τσιτσάνη. Πρωτοεμφανίστηκε επαγγελματικά δίπλα στους Μάρκο Βαμβακάρη και Στέλιο Κερομύτη το 1937. Πρώτο του τραγούδι ήταν η «Φαληριώτισσα» που κυκλοφόρησε σε δίσκο και είχε τεράστια επιτυχία. Γενικά τα τραγούδια του Γ. Παπαϊωάννου αποτελούν ένα κράμα καντάδας, μπάλου και μικρασιατικών ακουσμάτων. Θεωρείται ο πρώτος στο λαϊκό ρεμπέτικο τραγούδι που χρησιμοποίησε στις ηχογραφήσεις του το λεγόμενο «πρίμο σεκόντο» (διφωνία). Ο Γιάννης Παπαϊωάννου ήταν ο πρώτος Έλληνας λαϊκός συνθέτης που ταξίδεψε στην Αμερική, το 1953, για να τραγουδήσει στους εκεί απόδημους Έλληνες. Πηγή: Βικιπαίδεια (ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια)

4

Χατζηχρήστος Απόστολος

Χατζηχρήστος Απόστολος (1904-1959). Μικρασιάτης ρεμπέτης που έγραψε τους στίχους και τη μουσική πολλών γνωστών ρεμπέτικων τραγουδιών, τα οποία ερμήνευσε ο ίδιος. Εκτός από τα δικά του τραγουδία ερμήνευσε και ρεμπέτικα άλλων συνθετών. Γεννήθηκε στο Κοκκαριά, πρόστιο της Σμύρνης, και καταγόταν από πλούσια οικογένεια. Από μικρός ασχολήθηκε με τη μουσική, μαθαίνοντας πιάνο, κιθάρα και ακορντεόν. Όταν το 1919 ο ελληνικός στρατός αποβίβαστηκε στη Σμύρνη, ο Χατζηχρήστος κατατάχθηκε εθελοντής. Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή η οικογένειά του διέφυγε στην Ελλάδα, ο ίδιος όμως συνελήφθη από τον τουρκικό στρατό και έμεινε κρατούμενος για μερικά χρόνια σε ένα στρατόπεδο από όπου κατάφερε να δραπέτεύσει με τη βοήθεια ενός θείου του. Η ημέρα που δραπέτευσε ήταν του Σταυρού (14 Σεπτεμβρίου) και είναι χαρακτηριστικό πως σε όλη του τη ζωή ο Χατζηχρήστος κάθε χρόνο τέτοια ημέρα δεν έτρωγε ούτε έπινε τίποτα. Αφού ήρθε στην Ελλάδα, και αφού βρήκε την οικογένειά του στην Τζια, εγκαταστάθηκε στον Πειραιά, παντρεύτηκε το 1929 και απέκτησε δύο κόρες. Την ίδια χρονιά ξεκίνησε να ασχολείται με το μπουζούκι. Αρχισε να εμφανίζεται σε μικρές ταβέρνες στον Πειραιά, ενώ αργότερα μπήκε σε μεγάλα κέντρα και συνεργάστηκε με όλα τα μεγάλα ονόματα της εποχής. Στη δισκογραφία πρωτοεμφανίστηκε το 1938. Συνέχισε να εργάζεται σε διάφορα μαγαζιά τόσο στη διάρκεια της Κατοχής (ενώ συμμετείχε σε αντιστασιακές ομάδες) όσο και μετά την απελευθέρωση. Μετά τον πόλεμο συνέχισε και την ηχογράφηση τραγουδιών. Τη δεκαετία του 1950 μαζί με άλλα γνωστά ονόματα του ρεμπέτικου έκανε περιοδείες σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας. Πέθανε τον Ιούνιο του 1959 από καρκίνο στους πνεύμονες. Εξήντα από τα 85 τραγουδία του Απόστολου Χατζηχρήστου έχουν το ύφος καντάδας και ερμηνεύτηκαν από περισσότερους τραγουδιστές μαζί. Η φωνή του ήταν εκφραστική, με μεγάλες φυσικές δυνατότητες, άρτια τεχνική και γεμάτη συναισθημα. Πηγή: Βικιπαίδεια (ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια)

μοφώνων τραγούδια παλιά που ξαναηχογραφήθηκαν, αλλά και νέα των Π. Τούντα, Βαγγέλη Παπάζογλου, Σκαρβέλη, Σέμση, Ογδοντάκη, Περιστερή, Καρίπη, Ασίκη, Χρυσάφκη, Μοντανάρη κ.ά. από τις φωνές των Σωφρονίου, Νταλγκά, Αραπάκη, Βιδάλη, Ρόζας, Εσκενάζυ, Ρίτας Αμπατζή, Στ. Περπινιάδη, Γ. Κάβουρα και πολλών άλλων, λιγότερο ή περισσότερο γνωστών. Είναι γνωστό σε όλους πως περνούσαν οι πρόσφυγες και πως προσπαθούσαν να δημιουργήσουν εκ νέου τη ζωή τους μέσα στις αντίξοες συνθήκες που αντιμετώπιζαν καθημερινά. Φωτεινό σημείο σ' όλα αυτά υπήρξε η καλλιτεχνική τους έκφραση.

Σ' αυτό το σημείο επισυνάπτω ένα απόσπασμα από το βιβλίο του Ηλία Βολιώτη-Καπετανάκη «Ελλήνων μουσα λαϊκή»¹⁸ που γράφει τα εξής: «Μπορεί για πάντα να σβήνουν τα πολύχρωμα φώτα στα μεγάλα κέντρα, τα φαγοπότια και τα ατελείωτα γλέντια της Σμύρνης και των άλλων πόλεων. Μα τον ζόφο της τωρινής τους χαμοζωής ζητούν να σκορπούν οι πρόσφυγες με την άσβεστη φλόγα της ψυχής τους. Είναι αρκετή για να αλλάξει ρότα και το λαϊκό ψυχαγωγείο της κυρίας Ελλάδας. Θεριεύουν η αλληλεγγύη, η ανθρωπινή ζεστασιά, αντίδοτα στις απάνθρωπες συνθήκες και την εχθρότητα των παρασυρμένων ιθαγενών. Μέχρι την καταστροφή τα ελλαδικά λαϊκά κέντρα πουλούν, συνήθως, ξεροσφυρί κρασί ή ούζο. Στο προχειρότερο προσφυγικό μαγαζάκι παρά τη φτώχεια προσφέρονται πρωτόφαντοι μερακλίδικοι μεζέδες, με θερμή ατμόσφαιρα και ένα πηγάιο, από το τίποτα, κέφι. Τα σπίτια και οι γειτονιές, καθώς οι μήνες περνούν, πλημμυρίζουν συντροφικότητα. Μια τεράστια παρέα, όπου μπορείς άφοβα να ανοίξεις την καρδιά σου, να μοιραστείς μικροχαρές και μεγάλους πόνους...».

Εκείνο που μας κάνει ιδιαίτερη εντύπωση είναι ο μεγάλος αριθμός των «παιγνιδιωτών» (μουσικών και τραγουδιστών), όπως τους αποκαλεί ο Σμυρνιός μελετητής, λαογράφος και γιατρός Δημ. Αρχιγένης¹⁹ με τη χαρακτηριστική σμυρναϊκή διάλεκτο, που διαπιστώνουμε ότι υπήρχαν στη Μ. Ασία πριν από την Καταστροφή. Όσοι απ' αυτούς επιβιώνουν της Καταστροφής μεταφυτεύουν το μουσικό τους τάλαντο στην Ελλάδα.

Στο σημείο αυτό θα κάνω ιδιαίτερη μνεία στον συνθέτη Βαγγέλη Παπάζογλου, διότι αποτελεί για τη μουσική σκηνή της καθ' ημάς Ανατολής περίπτωση μεγαλοφυούς συνθέτη και μουσικού, πολύ μπροστά έναντι όλων των άλλων της εποχής του. Ο Βαγγέλης Παπάζογλου κατατάσσεται στους σημαντικότερους συνθέτες του σμυρναϊκού, ρεμπέτικου τραγουδιού, λόγω της μεγάλης του μουσικής ευφυΐας αλλά και των πολλών μουσικών γνώσεών του. Γνώστης και μύστης της μουσικής τόσο του δημοτικού, λαϊκού-αστικού όσο και έντεχνου (ευρωπαϊκού) τραγουδιού. Γνώριζε πολύ

1 Η επανάσταση στην ελληνική λαϊκή μουσική εξαπλώνεται. Το συγκρότημα του Καλαματιανού στις Τζιτζιφιές το 1948. Μπροστά Στ. Κερομύτης, Απ. Χατζηχρήστος, Γιώργος Μητσάκης, Γιάννης Παπαϊωάννου, Γιώργος Μανίσσαλης. Πίσω Σπ. Περιστερης, Αργύρης και Μάρκος Βαμβακάρης, Ηλ. Ποτοσίδη, Κώστας Ρούκουνας, άγνωστος πιανίστας και Ζαχ. Χασιάτης

2 Ο Γιοβάν Τσαούς (Γιάννης ο Λοχίας) ή Γιάννης Εϊτζιρίδης, ράφτης και ερασιτέχνης συνθέτης, έγραψε μόνο 12 τραγούδια, αλλά ίσως βγάζει τον υψηλότερο ποιοτικό... μέσο όρο καθώς όλα είναι διαμάντια (έξω από το καφενείο του Μπάτη)

3 Γιάννης Παπαϊωάννου, γεννημένος στη Μικρά Ασία. Κατά πολλούς συμπληρώνει τη μεγάλη τριάδα του ρεμπέτικου (Βαμβακάρης, Τσιτσάνης). Με τον Στεφανάκη Σπιτάμπελο στη Δράμα το 1938

4 Απόστολος Χατζηχρήστος. Δυνατή μελωδική φωνή, ιδανική συνοδεία του Βαμβακάρη

18 Βλέπε: Βολιώτης Καπετανάκης Ηλίας, ό.π., σελ. 196

19 Βλέπε: Αρχιγένης Δημ., ό.π., σελ. 133

Μικρασιάτες Ηπολιτιστική «επανάσταση» 021—

καλά τη μουσική θεωρία και αρμονία και έγραφε τα τραγούδια του στο πεντάγραμμο. Γνώριζε επίσης πολύ καλά και να παίζει πολλά μουσικά όργανα, όπως μαντολίνο, κιθάρα, βιολί και μπάντζο. Ο Παπάζογλου πολύ γρήγορα εντάσσεται στα Πολιτικά κοντά στον Σπ. Περιστέρη, όπου διδάσκεται την ευρωπαϊκή μουσική και τη θεωρία της. Ανατολίτικοι μουσικοί τρόποι, δημοτικά τραγούδια και ευρωπαϊκές επιδράσεις δίνουν στη φαντασία του και στο μουσικό του ταλέντο τη δυνατότητα να πειραματιστεί σε διάφορα μουσικά μοντέλα, όπως τα πειραιώτικα, δημιουργώντας έναν ανεκτίμητο μουσικό θησαυρό (π.χ. Λαχανάδες). Για τις συνθέσεις του χρησιμοποιεί βασικά μουσικά όργανα, σπουδαίους οργανοπαίχτες και τραγουδιστές. Διατηρεί το κανονάκι ως πρώτο όργανο στα τραγούδια του, χρησιμοποιεί όμως και το μπουζούκι. Κάθε μουσική του σύνθεση είναι το κάτι άλλο. Συνθέσεις βγαλμένες μέσα από το μουσικό χωνευτήρι της Ανατολής, γεμάτες φαντασία, σπουδή και καινοτομία. Κατά την περίοδο 1933-36 έχουμε 23-24 τραγούδια σε 36 εκτελέσεις, σε πλάκες γραμμοφώνου. Ο ίδιος έρχεται πολλές φορές σε σύγκρουση με τη λογοκρισία της εποχής. Ως άνθρωπος ήταν απόλυτος μέχρι αυτοκαταστροφής. Μοναχικός, ρημαγμένος μα περήφανος, αλλά και μάγκας. Για τον Βαγγέλη Παπάζογλου η γυναίκα του Αγγελική διηγείται στα απομνημονεύματά της: «Ο Βαγγέλης μου δεν είχε ανάγκη από όργανα για να γράφει μουσική. Έγραφε πάνω στις μανσέτες του, εκεί που περπάταγε, που σου μιλάγε. Έγραφε, έσβηνε, με τρία πράγματα που τραγουδούσε έγινε αρχιμάστορας, δάσκαλος, αρχιρεμπέτης».

Από την αρχή η μουσική πανδαισία της Ανατολής καθιλώνει και γοητεύει τους Έλληνες της παλιάς Ελλάδας και

γρήγορα γίνεται προσπάθεια μίμησης, μαθητείας και αξιοποίησης του μουσικού αυτού πλούτου. Αναφέρω χαρακτηριστικά τα λόγια του μεγάλου ρεμπέτη Μάρκου Βαμβακάρη «Τη μουσική την ωφέλησαν οι πρόσφυγες... ήταν μαθημένοι να δουλεύουν και να γλεντούν... Μπορεί να δούλευε όλη την εβδομάδα σαν σκύλος, μα το Σαββατοκύριακο πήγαιναν να γλεντήσουν, να δείξει, να κάνει... Να πάρει την οικογένειά του να κάτσει σ' ένα κέντρο... Πρώτα οι δικοί μας μουσικοί παίζανε σχεδόν μόνο τα δημοτικά. Ενώ αυτοί εδώ όταν ήρθαν αρχινήσανε τσιφτετέλια, συρτά, πολλά πράγματα. Με νέδες, αϊβαλιώτικα, τζιβαέρια, πολλά... Οι πρόσφυγες έλεγαν και άλλα τουρκικά. Ωραία μουσική».²⁰ Πρέπει να πούμε σε αυτό το σημείο ότι ο Μάρκος από μικρός βίωσε τη νησιώτικη και τη μικρασιάτικη μουσική και είναι αυτός που διατηρεί στα τραγούδια του πολλά χαρακτηριστικά της λαϊκής περαιοσιακής μουσικής.

Στα 1930 περίπου, όταν τα σαντουροβιολιά βρίσκονταν στο αποκορύφωμά τους, εμφανίζονται οι παλαιότεροι γνωστοί μπουζουκομπαλαμάδες, οι οποίοι διεκδικούν τον ζωντανό χώρο της σμυρναϊκής ορχήστρας στο λαϊκό πάλλο. Έχει αρχίσει μια μάχη που κλίνει υπέρ του μπουζουκιού.

Το 1934 οι ιδρυτές της πρώτης Ρεμπέτικης Κομπανιά Μ. Βαμβακάρης, Γ. Μπάτης, Αν. Δελιάς και Στ. Παγιουμτζή κάνουν την πρώτη επίσημη εμφάνισή τους ως συγκρότημα στην αίθουσα φωνοληψίας της Columbia, στον Πειραιά. Παράλληλα εμφανίζονται στην Ανάσταση του Πειραιά στον Σαραντόπουλου τη μάντρα με την ονομασία «Τετράηχο ακουστή του Πειραιώς».

Σύμφωνα με τις αφηγήσεις των πρωταγωνιστών, η πρώτη αυτή ρεμπέτικη κομπανιά αντικαθιστά τη σμυρναϊκή

²⁰ Βέλλιου-Καίλ Α., Βαμβακάρης Μάρκος (αυτοβιογραφία), εκδ. Παπαδήμος, Αθήνα 1978, σ. 95-96

1,2 Η μουσική μας κληρονομιά πατάει στους πυλώνες του συμρναϊκού-ρεμπέτικου και στη συνέχεια του λαϊκού τραγουδιού, που εμπλουτίστηκαν από αξεπέραστους δημιουργούς. Ο Μάρκος Βαμβακάρης με τον Γρηγόρη Μπιθικώτση και ο ίδιος με τον Βασίλη Τσιτσάνη και τον Μίκη Θεοδωράκη

ύφους ορχήστρα που έχει το μαγαζί. Το τι γίνεται δεν περιγράφεται. Με λίγα λόγια χαλάει ο κόσμος, σύμφωνα πάντα με πληροφορίες και αφηγήσεις ανθρώπων που έζησαν τα τεκταινόμενα. Θα καταλήξουμε όμως σ' ένα συμπέρασμα, ότι συντελείται λοιπόν για μία ακόμη φορά μια επανάσταση στη λαϊκή ελληνική μουσική.

Αν δούμε την καταγωγή²¹ των μελών της πρώτης ρεμπέτικης κομπανίας θα καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι όλα τα ρυακια του λαϊκού τραγουδιού ξανασιμίζουν σ' ένα ορμητικό ποτάμι που λέγεται μικρασιάτικη παράδοση.

Να διευκρινίσουμε στο σημείο αυτό ότι το ρεμπέτικο τραγούδι έχει δύο μορφές ύφους: το συμρναϊκό-πολιτικό και το πειραιώτικο.

Γ. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στους μουσικούς της συμρναϊκής σχολής, παλαιότερους

και νεότερους σε ηλικία, όπως οι Γιοβάν Τσαούς, Δημ. Ατραϊδης, Γιάννης Παπαϊωάννου, Απόστολος Χατζηχρήστος, Γιώργος Ροβερτάκης κ.ά., οι οποίοι έφεραν στη μητέρα πατρίδα, στην παλιά Ελλάδα, τη συμρναϊκή μουσική παράδοση, κουβαλώντας την και διαφυλάττοντάς την σαν κόρη οφθαλμού μαζί με τα τόσα άλλα ήθη και έθιμά τους, παίζοντας σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του ρεμπέτικου, στη συνέχεια του λαϊκού τραγουδιού και κατ' επέκταση στη μουσική σκηνή της νεότερης Ελλάδας, όπως αναφέραμε και παραπάνω, πρέπει να αποτίσουμε φόρο τιμής για τη μεγάλη προσφορά τους.

Κλείνοντας, να ευχαριστήσω το περιοδικό Hot Doc History της εφημερίδας Documento και ιδιαίτερως τη δρα Βασιλική Λάζου, εκ των επιμελητών της έκδοσης, για την ευκαιρία που μου έδωσαν ώστε να προσθέσω κι εγώ ένα ακόμη μικρό λιθαράκι στο μεγάλο οικοδόμημα που λέγεται ελληνική Μουσική.

21 Μάρκος Βαμβακάρης (Σύρος), Γιώργος Μπάτης (Πειραιάς), Ανέστος Δελιάς (Σμύρνη), Στράτος Παγιουτζής (Αϊβαλί Μ. Ασίας)

Πηγές και βοηθήματα

- Μνήμες - Η μουσική σκηνή του συμρναϊκού τραγουδιού 1907-1939, αυθεντικές ηχογραφήσεις από τη Σμύρνη, την Κωνσταντινούπολη, την Αθήνα και τη Νέα Υόρκη
- Αρδανιώτη Δημ., Η Μουσική της Ιωνίας και της Σμύρνης
- Αρδανιώτη Δημ., Η μουσική ζωή στη Σμύρνη από τα τέλη του 19ου αιώνα έως το 1922
- Αρδανιώτη Δημ., «Η συμβολή της μουσικής της καθ' ημάς Ανατολής στην εξέλιξη του λαϊκού τραγουδιού στην Ελλάδα», Μικρασιατική Σπίθα, 17 (2012), περιοδική έκδοση της Αδελφότητας Μικρασιατών Ν. Σερρών Ο Αγ. Πολύκαρπος, σ. 151-166
- Αρχιγένη Δημήτρη, Λαογραφικά Β', Τα σινάφια της Σμύρνης, Αθήνα 1979
- Βολιώτη-Καπετανάκη Η., Ελλήνων μούσα λαϊκή, Αθήνα 1997
- Διάφορα άρθρα για το ελληνικό τραγούδι

- Καλυβιώτη Αριστ., Σμύρνη - Η μουσική ζωή 1900-1922, Αθήνα 2002
- Καρακάση Λαίλιου, «Λαϊκά τραγούδια και χοροί της Σμύρνης», Μικρασιατικά Χρονικά, τόμος Δ', Αθήνα 1948
- Κωνσταντινίδου Μ., Κοινωνιολογική ιστορία του ρεμπέτικου
- Παπάζογλου Αγγελική, Τα χαίρια μας εδώ, επιμέλεια Γ. Παπάζογλου, Αθήνα 1986
- Πετρόπουλου Ηλία, Ρεμπέτικα
- Προκοπίου Σ., Σεργιάνι στην παλιά Σμύρνη, Β' έκδοση, Αθήνα 1949
- Σολωμίδης Χρήστος, Το θέατρο στη Σμύρνη, Αθήνα 1954
- Τυροβολά Βασ., Ελληνικοί παραδοσιακοί χορευτικοί ρυθμοί, Αθήνα 1992
- Χατζηδουλή Κ., Ρεμπέτικη ιστορία 1, (Περπινιάδης, Γενίτσαρης, Μάθεσης, Λελάκης), Αθήνα, εκδόσεις Νεφέλη